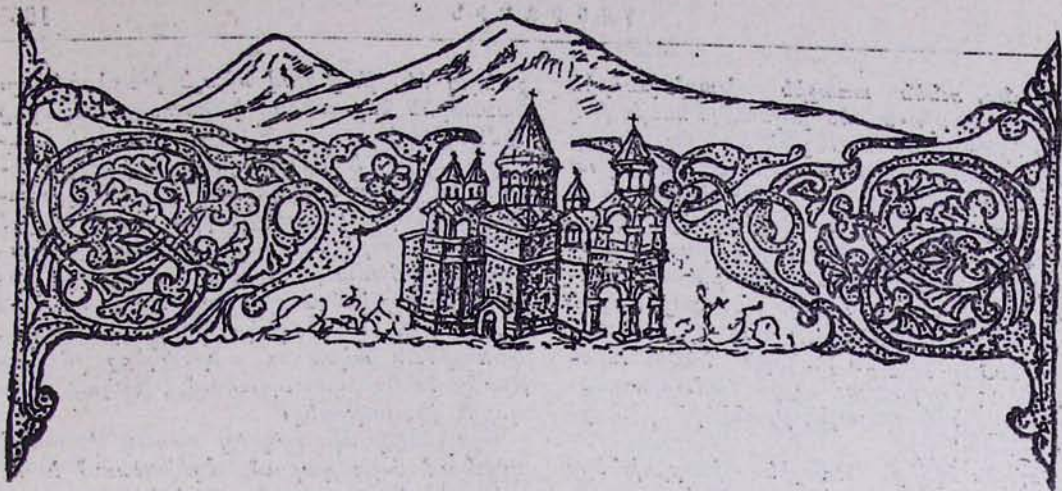

ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱՇՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԸ

(Տեսակցություն Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Արվեստների պատմության և տեսության սեկտորի ավագ գիտական աշխատակից Ալ. Սահմելյանի հետ)

ՀԱՐՑՈՒՄ.— Որքա՞ն ճիշտ են մեր հին մատենագիրների տեղեկությունները Ս. Էջմիածնի Տաճարի մասին:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ.— Էջմիածնի Մայր Տաճարը հանդիսանում է հայկական ճարտարապետության զարգացման ընթացքը ցույց տվող հանգուցային կոթողներից մեկը: Նա իր վրա է բեռել ոչ միայն վերջին դարերում հայ ճարտարապետության պատմության հարցերով հետաքրքրվող հայրենի և օտար գրեթե բոլոր հետազոտողների, այլև դարերի ընդերքից ելնող հայ շատ մատենագիրների ուշադրությունը:

Ինչպես հայտնի է, հնագույն տեղեկությունները հայտնում են Ագաթանգեղոսը և Ղազար Փարպեցին: Ագաթանգեղոսի մոտ հիշատակված ավանդության համաձայն, Մայր Տաճարի նախնական ձևի կառուցումը կատարվել է Գրիգոր Լուսավորչի կողմից, քրիստոնեական կրոնը Հայաստանում պետական հռչակվելու ժամանակ (301 թ.):

Ղազար Փարպեցին հայտնում է, որ այն «...հիմնարկեալ նորոգեաց մեծապայծառ շքեղութեամբ զհնացեալ գործ նախնեացն իւրոց, քաջ զօրավարն Հայոց Մամիկոնեանն Վահան»: Նշանակում է, մոտ երկու դար հետո Մայր Տաճարի հորինվածքը, իբրև քրիստոնեական պաշտամունքի անդրանիկ կառուցվածքի ձև, այլևս չի բավարարում ժամանակի պահանջներին և 5-րդ դարի վերջին

քառորդում (483 թ.) հիմնովին վերակառուցվում է:

Այս ուշադրավ տեղեկությունները (ինչպես և հետագա ժամանակաշրջանի մյուս պատմիչների Տաճարի վերակառուցումներին վերաբերող վկայությունները) հաստատվում են հուշարձանի վերջերս կատարված վերանորոգման աշխատանքներին զուգընթաց պեղումների նյութերով:

Պարզվում է, որ Մայր Տաճարի դմբեթակիր մույթերից յուրաքանչյուրի տակ (այժմյան սալահատակից ներքև) գոյություն ունեն տարբեր չափերի և ոճական տարբեր մշակում ունեցող միմյանց վրա դրված երկուական խարխուլներ:

Առաջին խարխուլները վերին խարխուլների համեմատությամբ ունեն առավել պարզ և ճիշտ միանման մշակումներ (պրոֆիլներ): Նրանց արևելյան, արևմտյան և դեպի զբնեթակիր տարածություն ուղղված ճակատների լայնությունները միմյանց հավասար են և ունեն բավականին մեծ չափեր: Իսկ դեպի արտաքին (հյուսիսային և հարավային) պատերը ուղղված ճակատները զգալիորեն նեղանում են:

Երկրորդ խարխուլները, տարբերվելով առաջիններից, ունեն միևնույն բնույթի, բայց դանազան մշակումներ (պրոֆիլներ): Խարխուլներից յուրաքանչյուրի երկու ճակատը, որոնք ուղղված են դեպի դմբեթակիր տարա-

ծովթյունը, ունեն առաջին խարիսխներին համապատասխան մեծ լայնություններ, իսկ մյուս երկուսը, որոնք ազատ են եղել զմբեթի ծանրությունը կրելուց, անհամեմատ շատ նեղ են: Կասկածից վեր է, որ վերին խարիսխները զմբեթակիր հորինվածքի խարիսխներ են, որոնց մուլթերի երկու ճակատներին սկզբնավորվել են զմբեթի ծանրությունը կրելու ընդունակ՝ մեծ լայնության կամարներ (զմբեթակիր): Իսկ երկու ճակատներից սկսել են թաղերի համեմատաբար նվազ ծանրություններին համապատասխան, ավելի փոքր լայնությունների կամարներ (թաղակիր):

Ինչպես նշվեց, առաջին խարիսխների երեք ճակատները միմյանց հավասար են: Ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ դրանց վրա հանգչող մուլթերի այդ երեք ճակատների համար էլ ի նկատի են ունեցվել միևնույն ծանրությունը կրող միմյանց հավասար կամարները: Այստեղ զմբեթակիր կամարներ, հետևապես և զմբեթ չեն եղել: Ուրեմն առաջին խարիսխների մուլթերից սկզբնավորվել են միայն թաղակիր կամարներ:

Երկրորդ համանման ձևի մուլթեր ու համանման մշակման խարիսխներ գոյություն ունեն քրիստոնեական վաղ շրջանի Հայաստանի եռանավ կառուցվածքներում (Քանաղ, Աշտարակ, Դվին և այլն): Նշանակում է առաջին խարիսխները, ինչպես իրենց կառուցվածքի ձևով, այնպես էլ մշակման ընդլայնում (պրոֆիլներով) նման են քրիստոնեական վաղ շրջանի կառուցվածքների ճարտարապետական համանման մանրամասներին և ամենայն հավանականությամբ քրիստոնեական պաշտամունքի Հայաստանի անդրանիկ կառուցվածքների ժամանակաշրջանի արգասիք են:

Հետևապես առաջին խարիսխներին համապատասխան շենքն է, որը պետք է ունենար Հայաստանի քրիստոնեական վաղ շրջանի ուղղանկյուն պարզ կառուցվածքների հորինվածքը և ըստ երևույթին հիմնված լիներ Ագաթանգեղոսի մոտ հիշատակված ավանդության համապատասխան՝ քրիստոնեական կրոնի ընդունման սկզբնական շրջանում (301 թ.):

Երկրորդ խարիսխների մշակումը՝ պրոֆիլների ձևը հար և նման է ինչպես Քասաղի, Աշտարակի սկզբնական կառուցվածքներին հետագայում (ամենայն հավանականությամբ 5-րդ դարում) ավելացրած մասերի (աբսիդի, մուլթերի) խարիսխների, այնպես էլ 5-րդ դարի վերջերին կառուցված Բոյնիսի Սիոնի մուլթերի խարիսխների մշակումներին: Ակնհայտ է, որ երբ երկրորդ խարիսխները և նրանց համապատասխան շենքը սկսվել են կառուցել, նախորդը ամբողջովին

քանդել են, թողնելով միայն խարիսխները: Փաստորեն նոր շենքը կառուցողը նախորդը հիմնովին վերաշինել է, այսինքն տեղի է ունեցել ճիշտ և ճիշտ այնպիսի վերակառուցում, ինչի մասին հաղորդում է պատմիչը: Ուրեմն երկրորդ կառուցվածքից պահպանված մանրամասների ոճական առանձնահատկությունները համապատասխանում են 5-րդ դարի կառուցվածքների ճարտարապետական համանման ձևերի մշակումներին, իսկ վերակառուցման ակնառու պատկերը ճշտությամբ համապատասխանում է Ղազար Փարպեցու վկայությանը:

Այսպիսով մի կողմից ստույգ փաստ է դառնում 5-րդ դարում էջմիածնում և հետևապես և Հայաստանում կենտրոնազմբեթ հորինվածքի գոյությունը, որից պահպանվել են բացի հիշյալ խարիսխներից, նաև համապատասխան մուլթեր, մուլթերի հենակներից մի քանիսը, զմբեթակիր կամարները և հավանաբար, թեկուզ մեծ վերանորոգությունների ենթարկված, արտաքին պատերը. իսկ մյուս կողմից վավերացվում է պատմիչի վկայության իսկությունը:

Ընդ որում Վահան Մամիկոնյանի կառուցվածքը, ի տարբերություն բազմալատակ գիտնական Թորոս Թորամանյանի պատկերած վերակազմության նախագծի, չի ունեցել շենքի չորս անկյուններում ավանդատներ: Գմբեթակիր հորինվածքը խարսխված է եղել չորս անշատ կանգնած մուլթերի վրա: Թե հատակագծային ինչպիսի ճշգրիտ պատկեր կարող էր ունեցած լինել Վահան Մամիկոնյանի կառուցվածքը (արտաքինից ուղղանկյուն, թե՛ խաչաձև), հավանաբար հնարավոր կլինի պարզել պեղումներից ստացված նյութերի մշակման ընթացքում:

ՀԱՐՑՈՒՄ.— Որե՞ն հետք մնացել է լուսավորչահիմն Տաճարից:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ.— Տաճարի նախնական կառուցվածքի մանրամասներից առայժմ մեզ հայտնի են չորս մուլթերի խարիսխները և նրանց համապատասխան հիմքերը: Հետագա ուսումնասիրությունները ըստ երևույթին կտան նաև նոր նյութեր:

ՀԱՐՑՈՒՄ.— Ո՞րն է եղել Մայր Տաճարի նախնական ձևը. արդյո՞ք արտաքին արսիդներ ունեցել է նա:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ.— Մայր Տաճարը անշուշտ սկզբում ունեցել է մի պարզ ուղղանկյուն կառուցվածք: Պահպանված խարիսխների անհամեմատ նեղ չափերից հետևում է, որ այն պետք է եղած լինի Հայաստանի քրիստոնեական վաղ շրջանի կառուցվածքների խոշորագույններից մեկը (առայժմ մեզ հայտնիներից

ամենախոշորը): Իսկ կոնկրետ շափերի մասին առաջիմ դժվար է որևէ ստույգ բան ասել:

Ինչպես ցույց են տալիս ուսումնասիրության նյութերը, արտաքին աբսիդները (խոսքը հյուսիսային, հարավային և արևմտյան աբսիդների մասին է), ժամանակակից չեն Մայր Տաճարի նախնական ձևին: Արևելյան աբսիդի շուրջը հնարավոր չեղավ անհրաժեշտ հետազոտություն կազմակերպել, որի պատճառով նրա կառուցման ժամանակի մասին որոշակի բան ասել հնարավոր չէ:

ՀԱՐՑՈՒՄ.— Ի՞նչ խորության մեջ են Տաճարի հիմքերը և ի՞նչ տվյալներ կան նրանց կապակցությամբ:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ.— Տաճարի հիմքերն ունեն 0,65—0,70 մետր բարձրություններ, որոնք իհարկե շատ ցածր են նման խոշոր կառուցվածքի համար: Սակայն ամբողջ հուշարձանը դրված է համատարած ամենայն հավանականությամբ խճաշերտի հարթակի վրա: Խճաշերտը իրենից ներկայացնում է մանր գետաքարեր, վերին շերտում կավահողի հետ, իսկ ներքևի շերտում՝ ավազի հետ: Խճաշերտի խորությունը ստուգվելու համար փորեցինք հիմքերի ներքևի եզրից դեպի ցած 1,27 մետր, խճաշերտը դեռևս շարունակվում էր. միայն ներքևի շերտում ավազը սկսեց աստիճանաբար խոնավանալ:

ՀԱՐՑՈՒՄ.— Ներկայումս կատարվող շինարարական աշխատանքների ժամանակ, Տաճարի պատերի վրա կամ հողի տակ, պատմական արժեք ունեցող հայտնաբերումներ եղե՞լ են:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ.— Արևելյան աբսիդի արտաքին պատի կողմից (թանգարանի երկրորդ

սենյակի մեջ) բացվեցին սկզբնական ստիլոբատի մնացորդները, որը ըստ նախնական հաշիվների ունեցել է յոթը աստիճան:

Առաջին խարիսխների ներքևի հորիզոնի ուղղությամբ, հայտնաբերվեցին կղմինդրի շատ բեկորներ, որոնք հավանաբար պատկանել են Տաճարի նախնական կառուցվածքի ծածկին: Կղմինդրի բեկորներ գտնվում էին նաև երկրորդ խարիսխի հորիզոնին հավասար. ըստ երևույթին վահան Մամիկոնյանի շենքը նույնպես ունեցել է կղմինդրով ծածկ: Գտնվեցին կերամիկայի շատ բեկորներ հելլենիստական վաղ և ուշ միջնադարի ժամանակաշրջանից:

Առաջին շենքի հիմքերի հորիզոնի ուղղությամբ գտնվեցին խճանկարի միայն մեկ բեկոր գունավոր ապակուց ոսկեզօծ երեսով և հելլենիստական շրջանի ապակու բեկորներ:

Բացվեցին առաջին խարիսխների հիմքերից բացի հնագույն կառուցվածքների հիմքերի նաև այլ մնացորդներ, որոնք թե ի՞նչ կառուցվածքների են պատկանել — առ այժմ դժվար է ստույգ ասել:

ՀԱՐՑՈՒՄ.— Ի՞նչ է Ձեր անձնական կարծիքը Մայր Տաճարի ճարտարապետական կառուցվածքի մասին:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ.— Մայր Տաճարի կառուցվածքը ակնառու կերպով ցույց է տալիս հայկական ճարտարապետության զարգացման հանգուցային մի քանի շրջանները և դրանով իսկ բացառիկ տեղ է դրավում Հայաստանի ճարտարապետական արվեստի թաղմադարյան պատմության մեջ:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՏԵՐ-ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

